

Univerza
v Ljubljani
Fakulteta
za družbene vede

Razvojni dokument za integracijo področij:

Prostorska mobilnost, trajnostni razvoj in razvoj človeških virov

Uredil: Samo Pavlin

Avtorji posameznih prispevkov

Samo Pavlin, Marjan Hočevar, Matjaž Uršič, Simona Zavratnik in Drago Kos

Center za prostorsko sociologijo
Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani
Ljubljana, December 2015

Kazalo

I. Uvod (Samo Pavlin).....	3
II. Interdisciplinarna perspektiva proučevanja odnosa med izobraževanjem in trgom dela (Samo Pavlin).....	5
III. Prostorska mobilnost in razvoj družbe: Vpliv vzorcev prostorske (‘vozaške’) in bivanjske (selitvene) mobilnosti na izobraževanje in zaposlovanje v Sloveniji (Marjan Hočevar)	9
IV. Kreativna prekarnost v Sloveniji (Matjaž Uršič).....	12
V. Okolje in migracije. Kam z okoljskimi begunci? (Simona Zavratnik)	16
VI. Ključni elementi delovne, t.j. operativne definicije trajnostnega razvoja: analitična, normativna in strateška raven trajnostnega razvoja (Drago Kos)....	19

I. Uvod

Področje prostorske mobilnosti in trajnostnega razvoja je bilo s perspektive razvoja človeških obravnavano le izjemoma. V kontekstu raziskovanja Centra za prostorsko sociologijo in programa “Sociološki vidiki trajnostnega družbenoprostorskega razvoja Slovenije v Evropi” smo se lotili iskanja teh povezav. Kot opozarja *Samo Pavlin* v prvem prispevku se razvoj človeških virov v zadnjem desetletju vedno bolj ukvarja s področji a) razvoja kompetenc, b) razumevanjem razlik in sorodnosti med profesionalnimi oziroma akademskimi disciplinami, c) nacionalnimi karakteristikami delovanja in regulacije trga dela, d) odnosa med posameznikovim znanjem, njegovo formalno izobrazbo in delovnim mestom, ter e) dialektično povezavo med izobrazbo in zaposljivostjo diplomantov. Drugi prispevek *Marjana Hočevarja* kaže, da je za razumevanje razvoja človeških virov ter še posebej tranzicije mladih iz sfere izobraževanja na trg dela nujno poznati karakteristike vzorcev prostorske ('vozaške') in bivanjske (selitvene) mobilnosti. Ključna vprašanja se nanašajo na pripravljenost na selitev ali vozaštvo kar lahko neposredno vpliva na relativno izbiro izobraževalnega programa in zaposlitev. Kot opozarja avtor so ti dejaniki v empiričnih raziskavah, pa tudi politikah izobraževanja in zaposlovanja, pogosto prezrte. Avtor pokaže, da je eden glavnih razvojnih problemov Slovenije na tem področju povezan z “nizko stopnjo bivanjske (selitvene) mobilnosti, razpršenosti poselitve (problema oddaljenosti in dostopnosti do izobraževalnih inštitucij in delovnih mest), tipologijo bivališč (prevladujejo večgeneracijske enodružinske hiše) in lastniško strukturo bivališč (izrazito slabo razvit trg najemniških stanovanj)” (v prispevku). Omenjeni razmislek kliče po mednarodnih primerjavah in še posebej primerjalnih študijah med različnimi populacijami v sistemu izobraževanja in trga dela.

Področje proučevanja razvoja človeških virov, izobraževanja in zaposlovanja na agregatni ravni nas pogosto oddalji od jedra problema. Za to je poznavanje študij posameznih segmentov nujno potrebno. Na to nas opozori tudi *Matjaž Uršič*, ki se v tretjem prispevku ukvarja s pomenom kreativne prekarnosti v Sloveniji. Gre za segment zaposlenih, katerih narava dela temelji na svobodi in avtonomiji, vendar jim – paradoksalno – narava prekernih oblik zaposlitev postavlja v manj avtonomen in svoboden položaj kot mnoge druge poklicne skupine. Avtor še posebej pokaže na Slovensko specifiko “velikih delitve med 'zunanjimi' tj. mlajšimi, prekarnimi ne-lastniki in 'notranjimi', starejšimi generacijami s stabilno zaposlitvijo, dolgoročnimi pogodbami, potencialnim lastnim podjetjem in akumuliranimi resursi, ki obenem še vedno uživajo razmeroma visoke prednosti sistema javnih socialnih storitev” (v prispevku). Problem prekarnosti je sicer trenutno eden najbolj aktualnih družbenih problem in pomembno diktira razvoj izobraževanja. Politike izobraževanja v Sloveniji in Evropi se tako premikajo od slogana “nova znanja za nove zaposlitve” k sloganu “nove zaposlitve za nova znanja”.

Tudi prispevek *Simone Zavrtnik* v četrtem poglavju naslavlja enega trenutno najbolj pomembnih geo-političnih problemov: problem migracij in beguncev. Avtorica s terminom

okoljskih beguncev opozarja na pluralizacijo fenomena: “Kljub nespornosti izhodišča, da okoljske spremembe (so)vplivajo na migracije, pa se kaže v izhodišču odreči poenostavljenim razlagam vzročnosti in tudi okoljske migracije umestiti v kontekst kompleksnosti in večdimenzionalnosti migracijskih procesov” (iz prispevka). Avtorica pokaže, da begunstvo povzroči kombinacija političnih, ekonomskih in drugih dejavnikov. Pri tem nosi okolje svoje specifike. Prispevek odpre potrebno po razumevanju operativne definicije trajnostnega razvoja, kar na analitični, normativni in strateški ravni zastavi v petem prispevku *Drago Kos*. Avtor na primeru trajnostnega razvoja pokaže kako se preko kreacije področja, (pošolane) discipline, in jurisdikcije različnih poklicnih skupin nad “reševanjem” družbenih problemov koncipirajo profesionalne skupine in politične rešitve. Ti poskusi profesionalizacije niso vedno racionalni, reflektivno in v družbi ne opravljajo nujno svoje logične funkcije temveč krepijo parcialne interese. Problem je toliko večji v primeru potrebe po nujni integraciji poklicnih in organizacijskih struktur v sferi dela, izobraževanja in usposabljanja. Ti izzivi presegajo klasična vprašanja razvoja človeških virov na tradicionalno zamejenih profesionalnih področjih kot so recimo zdravstvo, izobraževanje ali pravosodje. Kot pokaže avtor na primeru trajnostnega razvoja so moderne družbe, posebno pa še Slovenska, privedle do tega, da se vsaka skupina posamično loteva lastnega razvojnega projekta.

Razprava, ki so jo avtorji imeli na okrogli mizi z naslovom “Prostorska mobilnost, trajnostni razvoj in razvoj človeških virov” 15. decembra 2015 na Fakulteti za družbene vede je pokazala velik potencial postavitve relacijskega odnosa med problemi mobilnosti, okoljske problematike, prekarizacije in trajnostnega razvoja v perspektivo razvoja človeških virov.

II. Interdisciplinarna perspektiva proučevanja odnosa med izobraževanjem in trgom dela

Proučevanje relacije med izobraževanjem in trgom dela postaja v luči gospodarske krize vedno kompleksnejši izziv. Dotika se temeljnih sociološki vprašanj, ki so povezana z družbeno stratifikacijo in delitvijo dela, poklicno (de)profesionalizacijo, tradicionalnimi in sodobnimi pristopi pri razvoju človeškega kapitala, vprašanjem funkcionalne vloge izobraževalnih sistemov, sociologije organizacij, razvojem kompetenc in še bi lahko naštevali. V tem kontekstu so temeljna vprašanja naslednja:

- (1) Kakšna je vloga sistemov izobraževanja in usposabljanja pri razvoju splošnih in poklicno specifičnih kompetenc?
- (2) Kateri so najbolj pomembni aspekti povezovanja sistemov izobraževanja s trgom dela?
- (3) Katere so temeljne dimenzije kariernega uspeha in njihove determinante? Kako najbolje povezati teoretično in praktično usmerjeno učenje?
- (4) Kakšne so omejitve učenja in razvoja kompetenc pri kvaliteti zaposlitev in družbeni blaginji v določenem socialnem kontekstu?
- (5) Kakšna je etična in moralna odgovornost oblikovalcev politik pri reguliranju izobraževalnih programov s perspektive trga dela in razvoja aktivnega državljanstva?
- (6) Kakšne so sorodnosti in razlike med profesionalnimi skupinami?
- (7) Katere so najbolj ključne interdisciplinarne povezave zgoraj omenjenih vprašanj?

Izbrani mednarodni projekti kot so recimo HEGESCO (www.hegesco.org), DEHEMS (www.dehems-project.org), 7EU VET (www.7eu-vet.org) in posredno tudi EMCOSU (www.emcosu.eu) so ugotovili, da determinante razvoja kompetenc niso zgolj rezultat izobraževalnih izkušenj temveč gospodarskih gibanj, migracijskih tokov, delovne zakonodaje ter individualnih karakteristik posameznika kamor še posebno štejemo delovne izkušnje in družinsko ozadje. Sklepamo, da imajo priporočila mednarodnih raziskav o razvoju visokošolskih sistemov v smislu večje intenzivnosti zahtevnosti izobraževanja, utrjevanja različnih oblik povezovanja z delodajalci, promocijo izobraževalnih programov in krepljenje ustreznih delovnih izkušenj vključno z večjim poudarjanjem profesionalne relevantnosti izobraževanja omejen doseg v luči globalizacijskih trendov.

Zgoraj opisani izzivi preizkušajo vprašanja klasičnih teorij sociologije dela in profesij, ki opisujejo vlogo formalnega izobraževalnega sistema kot ključnega dejavnika pri razvoju profesionalnega znanja. Sistemi izobraževanja se vedno težje prilagajajo trgu dela (Lundvall,

2001). Principe dela vedno težje določajo profesionalne organizacije in visokošolske institucije: poklicno organizacijo nadomešča organizacijski profesionalizem (Evetts, 2013). Te spremembe so povzročili številni trendi povezani z globalizacijo in vedno hitrejšimi gospodarskimi cikli.

V tem kontekstu se izpostavlja pomanjkanje študij in raziskav o tem kako diplomanti šolsko znanje prelijejo v prakso. To vprašanje je vedno bolj zapleteno. Razlogi za to so naslednji: izvajalci izobraževalnih programov imajo zelo omejene predstave o karierni smereh in potrebah svojih diplomantov (Pavlin, 2014), izobraževalni sistemi so izpostavljeni globalizacijskem kontekstu (Pavlin & Svetlik, 2014), narava dela poklicev se zelo spreminja in je mestoma tako kompleksna, da je povezava s pridobljeno formalno izobrazbo težko mogoča (Svensson 1990), pogosto prihaja do zastarevanja znanja (Lundvall, 2001). Zato vprašanje poklicne naravnosti sistemov v luči gospodarske krize postaja eden temeljnih izzivov politik na področju izobraževanja in zaposlovanja, (Pavlin & Grigić, 2013; Pavlin, 2014).

V kontekstu razvojnih vprašanj povezovanja sistemov izobraževanja s trgom dela velja omeniti naslednja razvojna področja, ki so osnova za interdisciplinarno povezovanje:

a) Proučevanje razvoja kompetenc. Na tem mestu lahko omenimo razliko med i) fluidno inteligenco in splošno kristalizirano inteligenco, kjer se prva kategorija nanaša na abstraktno sklepanje, spomin in kognitivne procese, druga pa na akumulacijo izkušenj, ki jih pridobimo z izobraževanjem in delom (Kafner in Ackerman, 2005), ali pa ii) dialektiko med tihim in eksplicitnim znanjem, ki se odraza v različnih oblikah oblikovanja procesov znanja kot so socializacija, eksternalizacija, kombinacija in internalizacija (Nonaka in Takeuchi, 1995).

b) Razumevanje razlik in sorodnosti med profesionalnimi oziroma akademskimi disciplinami. Neumann (2009) je predstavil tipologijo študija, ki loči med trdo-teoretsko (npr. naravoslovje in matematika), mehko-teoretsko (humanistika in družbene vede), trdo-uporabno (npr. medicina) in mehko-uporabno (npr. socialno delo) kategorijo. To je povezano z pretočnostjo diplomantov znotraj posameznih nivojev izobraževanja ter še posebej pri prehodu diplomantov iz procesa izobraževanja na trg dela.

c) Nacionalne karakteristike delovanja in regulacije trga dela pri čemer lahko opišemo dihotomijo med internim-organizacijskim trgom dela in poklicnimi trgi dela ter razlikah v različnim režimih delovno zaščitne zakonodaje (Robert, 2009).

d) S prevladujočimi logikami organizacije trga dela in delovno zaščitne zakonodaje je povezano ujemanje vprašanje o kompatibilnosti med posameznikovim znanjem, njegovo formalno izobrazbo in delovnim mestom. Pri tem govorimo o horizontalnem in vertikalnem ujemanju (Green in Zhu, 2010). Pri tem velja poudariti, da dejansko ujemanje znanj in

spretnosti pri preučevanju kakovosti delovnih mest bolje napoveduje zadovoljstvo pri delu in iskanju zaposlitve, kot skladnost izobrazbe (Allen in van der Velden, 2001).

e) Posebno področje v globalnem okolju predstavlja ponovna težnja po krepljenju povezovanja sistemov izobraževanja z industrijo, ki jo lahko opazujemo preko raziskovanja in razvoja, mobilnosti akademikov, raziskovalcev, študentov in profesionalcev iz sveta dela ter oblikovanjem izobraževalnih programov in programov vseživljenjskega učenja (Pavlin, 2015).

f) Nazadnje velja omeniti še vprašanja povezana z zaposljivostjo diplomantov pri čemer lahko zaposljivost definiramo kot akumulacijo posameznikovih sposobnosti, da si pridobi in ohranja kvalitetno zaposlitev, ki je skladna z njegovimi kariernimi aspiracijami. Pri tem velja razlikovati med zaposljivostjo in zaposlenostjo (Pavlin, 2014).

V tem smislu predstavlja proučevanja povezovanja izobraževanja s trgom dela številne nastavke za interdisciplinarno povezovanje v smislu razvoja človeških virov na ožjih in širših znanstvenih področjih kot tudi področjih zaposlovanja in izobraževanja.

Viri:

Allen, J. and van der Velden, R. (2001): "Educational mismatches versus skill mismatches: effects on wages, job satisfaction, and on-the-job search", *Oxford Economic Papers*, 53 (3), str. 434-52.

Evetts, J. (2013): Professionalism: Value and ideology. *Current Sociology*. Published Online before print in March 2013. Los Angeles–London– (International), 1–19.

Green, F. & Zhu, Y. (2010): "Overqualification, job dissatisfaction, and increasing dispersion in the returns to graduate education", *Oxford Economic Papers*, 62 (4), str. 740-763.

Kanfer, R. & Ackerman, P. L. (2005): "Work competence: A person-oriented approach", v Elliot, A. J. in Dweck, C. S. (ur.), *Handbook of Competence and Motivation*, The Guilford Press, New York, str. 336-353.

Lundvall, B. A. (2001): The Learning Economy: Some Implications for the Knowledge Base of Health and Education Systems. In OECD, *Knowledge Management in the Learning Society*. Paris, OECD.

Neumann, R. (2009): Disciplinarity. In: Tight, M., Mok, K.H., Huisman, J., and Morphew C. (eds): *The Routledge International Handbook of Higher Education*. New York–London, Routledge, 487–501.

Nonaka, I. & Takeuchi, H. (1995): *The Knowledge–Creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation*. Oxford University Press.

Pavlin, S. & Grigić, B. (2013): *Comparative analysis of vocational education and training in seven European countries*. Ljubljana: Faculty of Social Science

Pavlin, S. (2014): The role of higher education in supporting graduates' early labour market careers. *International Journal of Manpower*, 35, št. 4, str.. 576 – 590.

Pavlin, S. & Svetlik, I. (2014): Employability of higher education graduates in Europe. *International journal of manpower*, ISSN 0143-7720. [Print ed.], 2014, vol. 35, iss. 4, str. 418-424

Pavlin, S. (2015): Considering university-business cooperation modes from the perspective of enterprises. *European journal of education*.

Robert, P. (2009): "Country patterns of labour market entry and early career" v *Development of Competencies in the World of Work and Education – DECOWE Conference Proceedings 24.-26. September 2009*, DECOWE. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, str. 57-62, dostopno: http://www.decowe.org/static/uploaded/htmlarea/decowe/reports/DECOWE-april2011_2.pdf (april 2015).

Svensson, L. G. (1990): "Knowledge as a Professional Resource: Case Studies of Architects and Psychologists at Work", v Torstendahl, R. in Burrage, M. (ur.), *The Formation of Professions: Knowledge, State and Strategy*, Sage, London, str. 51-70.

III. Prostorska mobilnost in razvoj družbe: Vpliv vzorcev prostorske ('vozaške') in bivanjske (selitvene) mobilnosti na izobraževanje in zaposlovanje v Sloveniji

Vertikalna družbena mobilnost (ang. *social mobility*) kot ena ključnih socioloških spremenljivk za merjenje strukturne oz. razvojne dinamike v posamični družbi je naraščajoče prežeta s sicer še prevladujočo klasično in parcialno obravnavanimi horizontalnimi (časovno prostorskimi, geografskimi) mobilnostnimi dimenzijami (Hočevar, Zorman, 2012). Vertikalno družbeno mobilnost, ki meri stratifikacijo (slojevitost, neenakost) in prostorsko družbeno mobilnost, ki je običajno razumljena zgolj kontekstualno, je v razmerah povečane dostopnosti ali dostopnosti do raznovrstnosti, potrebno obravnavati integrirano, kot mobilnost »z veliko začetnico«. To pomeni, da se pri obravnavah vertikalne mobilnosti populacije, časovno-prostorske poti posameznikov, kot so dnevno vozaštvo in selitvena mobilnost, ne bi štelo zgolj za eno od odvisnih demografskih spremenljivk.

Raziskav o vplivu prostorsko (geografsko) mobilnostne rigidnosti oz. fleksibilnosti kot vplivu na vertikalno mobilnost ali konkretnije, na karierno mobilnost posameznikov, še vedno primanjkuje (Aybek *et al*, 2014). Še manj raziskovalne pozornosti se posveča vplivu teritorialne organizacije družbe, poselitvenim vzorcem in tipologiji bivališč na vertikalno mobilnost populacije (Viry, 2012, 2014). Maloštevni avtorji, ki empirično preučujejo povezavo med družbeno in prostorsko mobilnostjo v EU in globalno opozarjajo, da je potrebna sočasna obravnava intranacionalnih in supranacionalnih mobilnostnih trendov, saj ti med drugim nakazujejo tudi dolgoročne procese evropske integracije in diferenciacije. Ta se v prostorskem kontekstu odraža s procesi deteritorializacije (Kesselring *et al*, 2008).

Vprašanje mobilnosti je nazoren primer zastarele metodološke, pojasnjevalne, izkustvene, diskurzivne in etimološke prakse v sociologiji, kjer se ravni družbene realnosti obravnavajo hierarhično, fragmentarno, sektorsko in tudi nepovezano po posamičnih sub-disciplinah (Urry, 2008). Kot na konkretnem primeru ugotavljamo drugje, migracijske študije denimo ne morejo zajeti vse kompleksnosti (horizontalne) mobilnosti, prav tako pa študije neenakosti in revščine ne morejo pojasniti vseh strukturnih in razvojnih problemov. Migracij danes ne moremo več obravnavati zgolj kot posledice strukturnih neskladij v družbi in med družbami, temveč vse bolj, kot selektivno delovanje akterjev oz. njihovih mobilnostnih strategij. To pa zahteva novo, integrirano obravnavo vertikalnih in horizontalnih dimenzij mobilnosti, kjer je prežemanje povezovanja in avtonomije strukturna lastnost družbenosti (Hočevar, 2012, Urry, 2008). Podobno je s študijami izobraževanja, zaposlovanja in kariernih strategij, kjer prostorsko (geografsko) mobilnostna kompetentnost in selektivnost ter pripravljenost na selitev ali vozaštvo, običajno niso pomemben del empirične evidence (Recchi *et al*, 2006).

Povezava med specifično slovensko teritorialno organiziranostjo, prostorsko mobilnostjo in družbeno mobilnostjo ni dobro raziskana, vsaj ne tako, da bi služila čez-sektorskim razvojnim politikam družbe. Iz posamičnih parcialnih študij, agregiranih statističnih evidenc (trendov) in sociološkega preučevanja družbeno-prostorskih vrednot pa lahko preliminarno ugotovimo naslednje: nizka stopnja bivanjske (selitvene) mobilnosti v Sloveniji neposredno in posredno vpliva na dnevne mobilnostne vzorce (vozaštvo) in je strukturni razvojni problem, ki zadeva tudi izobraževanje in zaposlovanje. Ključne medsebojno povezane lastnosti mobilnostne rigidnosti prebivalstva so:

1. Izrazita razpršenost poselitve (problem oddaljenosti in dostopnosti do izobraževalnih inštitucij in delovnih mest),
2. Tipologija bivališč (prevladujejo večgeneracijske enodružinske hiše),
3. Lastniška struktura bivališč (izrazito slabo razvit trg najemniških stanovanj)

Specifična prostorska struktura RS je posledica morfoloških, zgodovinskih in politično ideoloških ozadij ter vrednotnih vzorcev populacije: izrazita razpršenost poselitve vpliva na način in stopnjo dnevne mobilnosti – vozaštva in na dolgoročne karijerne strategije posameznikov. Dominantna raba osebnega avtomobila (najvišji delež v EU), neustrezna in izrazito skromna mreža javnega potniškega prometa in visoki stroški vozaštva utrjujejo prostorsko (geografsko) mobilnostno rigidnost. Posledično se to odraža na (dejanski ali potencialni) izbiri izobraževalne ustanove na podlagi bližine doma in ne na podlagi željene poklicne usmeritve in kvalitete izobraževalne ustanove (Hočevar, 2004). Pomemben dejavnik mobilnostne rigidnosti je lastniška struktura in tipologija bivališč: cca. 84% prebivalstva živi v trajnih lastniških bivališčih, pretežno v tipu enodružinskih hiš (cca. 80%), nizka stopnja bivanjskega najemništva (najnižja v EU, uradno pod 4%) pomembno vpliva oz. usmerja tip izobraževanja in zaposlitve posameznikov. Dejanska in željena bivanjska trajnost (kot del vrednotnega vzorca) vpliva na rigidnost pri odločanju za izobraževanje in zaposlitev, vezano na mobilnost. Dodaten problem je pretekla in deloma še sedanja (»predvidena«) gradnja bivališč za več generacij, kar otežuje osamosvajanje mladih, vključno z zmanjševanjem njihove kompetentnosti pri oblikovanju kariernih strategij.

VIRI:

Aybek, C.M., Huinink, J. Muttarak, R. ur. (2014) *Spatial Mobility, Migration, and Living Arrangements*, Springer

Hočevar, M. (2004) *Vrednote prostora in okolja* (končno poročilo raziskave). Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo.

Hočevar, M., Zorman, A. (2012) *Contextual mobility and the new mobility paradigm: the nature of travel mode choices reconsidered*, *Civitas-Elan*, 33-65.

Kaufmann V., 2002, *Re-thinking mobility*, *Comtempory Sociology*. Aldershot: Ashgate.

- Kesselring, S., Canzler, W., Kaufmann, V. Tracing Mobilities: Towards a Cosmopolitan Perspective, ur. (2008), Ashgate
- Recchi, E., Baldoni, E., Francavilla, F., Mencarini, L., ur. (2006) Geographical and Job Mobility in the EU, CIUSPO
- Urry, J. (2008). Mobilities. Polity Press
- Venhorst, V.A., J. Van Dijk and L.J.G. Van Wissen. (2011). "An Analysis of Trends in Spatial Mobility of Dutch Graduates," *Spatial Economic Analysis*, 6(1), 57–82.
- Viry, G. (2012). Residential mobility and the spatial dispersion of personal networks: effects on social support. *Social Networks*, 34, 59-72
- Viry, G. Rüger, H. Skora, T. ur. (2014). Migration and long-distance commuting histories and their links to career achievement in Germany: a sequence analysis. *Sociological Research Online*, 19(1), 8

IV. Kreativna prekarnost v Sloveniji

Uvod

Skladno z rastjo ustvarjalnega oz. kreativnega gospodarstva lahko opazimo tudi pojav naraščanja prekarnega dela, ki je značilno zlasti za mlade posameznike v tovrstnih dejavnostih. Delovni proces zaposlenih v kreativnih poklicih je zelo prilagodljiv tako glede na način, kraj in plačilo dela. Ponavadi se odločajo za samozaposlitev in hitro premikajo od projekta do projekta, naloge do naloge, od enega do drugega delovnega mesta. Zaradi tovrstnih značilnosti, ki jih ne uvrščajo med tradicionalne tj. gospodarsko in socialno bolj stabilne oblike zaposlitve, jih je pogosto težko zajeti v analize delovnih procesov in razmer. Čeprav posamezniki, ki prakticirajo tovrstno obliko zaposlitve pogosto svoj status opisujejo kot neke vrste zaželen nenehno spreminjajoč se načina življenja, tak profil dela lahko opišemo tudi kot prekarne oblike samozaposlitve z visoko stopnjo negotovosti in nepredvidljivosti, ki vplivajo na ekonomsko stanje in psihično počutje posameznika. Njihovo delo na eni strani nudi svobodo, neodvisnost in ustvarjalni prostor, vendar vsebuje tudi nezaželene stranske učinke, ki jih najdemo v zmanjšanju socialne varnosti in povečanju stresa zaradi preobremenjenosti.

Zagovorniki prehoda v družbo znanja ob priložnostih nereflektirano spodbujajo naraščanje deleža zaposlenih v kreativnih industrijah. Po navedbah Združenih narodov (2010), kreativne ekonomije v Evropi naraščajo 12% hitreje kot drugi sektorji gospodarstva in trenutno zaposlujejo okoli pet milijonov ljudi v Evropski Uniji. Hkrati s tem ko število zaposlenih v kreativnih dejavnostih narašča, se kreativne industrije pogosto promovira kot dragoceno orodje za diverzifikacijo lokalne gospodarske baze in nadomeščanje izgubljenih delovnih mest v tradicionalnih industrijskih in storitvenih sektorjih (Florida, 2002; Hesmondhalgh 2002, Howkins 2001). Posledice in vplivi tega sektorskega premika so dokaj nejasni, neenakosti v zvezi z delovnimi pogoji, ki se ob tem pojavljajo, pa ostajajo premalo analizirano področje proizvodnega procesa. S tega vidika ima uporaba diskurza, ki promovira kreativnost in podjetništvo kot "novega gospodarskega rešitelja" značilnosti "mita" (Raunig, Ray, Wuggenig, 2011; Minichbauer, 2011; Kuster, Tsianos, 2011; von Osten, 2007). Ob tem prihaja do mistifikacije prijetnih plati fleksibilizacije zaposlitve ter na drugi strani zanemarjanja ali ignoriranja kolateralne škode, ki se vzpostavlja z prekarizacijo delovnih pogojev.

Neurejeni delovni pogoji in omejen dostop do finančnih resursov, delovnih prostorov, socialne varnosti in drugih prednosti, ki jih imajo stalno zaposleni v odnosu na začasno zaposlene, vpliva na vzpostavljenje novih delitev na področju dela (Gill, Pratt, 2008). Novi obrisi neenakosti pri delu se zdaj oblikujejo na podlagi kategorij kot so starost, lastništvo in plačilo. Delitev med 'zunanji' tj. mlajšimi, prekarimi ne-lastniki in 'notranji', starejšimi generacijami s stabilno zaposlitvijo, dolgoročnimi pogodbami, potencialnim lastnim podjetjem, akumuliranimi resursi, ki obenem še vedno uživajo razmeroma visoke prednosti sistema javnih socialnih storitev, odpirajo nove konfliktno socialne, kulturne, generacijske napetosti, ki temeljijo na razdelitvi sredstev. V tem kratkem prispevku si bomo ogledali

nekatero elemente socialno-ekonomskega položaja posameznih skupin delavcev v kreativnih dejavnostih v Sloveniji. Namen prispevka je na podlagi zaposlitvenih v plačnih statistik primerjati spremembe v socio-ekonomskem statusu kreativnih delavcev v Sloveniji in prikazati kakšne so lahko posledice trenda fleksibilizacije dela.

Analiza prekarizacije v kreativnih dejavnostih

Analiza kreativne prekarizacije je kompleksna ne samo zaradi skritih vidikov in motivov, ki silijo k kreativne delavce v samo-prekarizacijo, ampak tudi zaradi kompleksne opredelitve samih kreativnih dejavnosti. Klasične definicije kreativnih dejavnosti so vezane na kreativne industrij, ki so tesno povezane s kreativnimi poklicih in ne dejavnostmi v širšem pomenu, kar lahko v veliki meri razširi skupino kreativnih delavcev. Po mnenju nekaterih avtorjev (Cunningham in Higgs 2009; Cunningham, 2013; Hearn, 2014) kreativne delavce najdemo na vseh delovnih področjih in ne le v kreativnih industrijah. Argument, ki izhaja iz težav pri opredeljevanju kreativnih delavcev naredi področje kreativne prekarizacije še bolj težko za analizo. Če se kreativne delavce najde v različnih gospodarskih sektorjih, se namreč njihova raven oz. oblika prekarizacije lahko močno razlikuje glede na kontekst. Zaradi tovrstnih težav pri pridobivanju podatkov in samih opredelitvah obsega kreativnega dela, bo ta prispevek osredotočen le na en del kreativnih delavcev. Natančneje, posebna pozornost bo namenjena prekarizaciji segmenta delavcev v različnih kulturnih dejavnostih, ki so del jedra zaposlenih v kreativnih kulturnih poklicih.

Skupno število ustvarjalnih delavcev v kulturni produkciji se je v obdobju od leta 2002 do leta 2012 dvignilo, kar je dokaj presenetljivo glede na zmanjšanje javnih sredstev za kulturne dejavnosti in krize na trgu kulturnih proizvodov oz. zmanjšanja porabe kulturnih proizvodov (Asociacija, 2014 , 25-27). Hkrati s povečanjem števila delavcev v kulturni produkciji, se je njihova povprečna mesečna plača zmanjšala. Ta trend razhajanja med kulturno produkcijo, povečevanjem števila zaposlenih in zmanjševanjem plač je razviden v obdobju 10 let. Razhajanja kažejo na elemente prekarizacije v delovnih odnosih, saj se je število zaposlenih povečuje ne glede na zmanjševanje finančnih virov in posledično življenjskih pogojev zaposlenih.

Podatki kažejo tudi na trend postopnega naraščanja samozaposlovanja v sektorju kulturne produkcije, ki jo je mogoče povezati s pomanjkanjem delovnih mest v različnih gospodarskih panogah. Pomanjkanje delovnih mest v različnih gospodarskih panogah povečuje nestabilnost delavcev v kulturi, ki so močno odvisni od zunanjih oz. zasebnih sredstev in projektne dela, kratkoročnih pogodb in drugih začasnih privatnih naročil. Nestabilnosti v kulturnem sektorju silijo vse večje število kulturnih delavcev v veliko konkurencijo za sredstva, ki so še na voljo. Rezultat tega tekmovanja je naraščajoča kulturna produkcija v zadnjem obdobju 10 let.

Skupek zbranih podatkov, ki vsebujejo informacije o številu zaposlenih, samozaposlenih, mesečnih plačah in rezultatih dela predstavljajo kontekst prekarizacije na področju kulturne produkcije v Sloveniji. Podatki kažejo, da se ob vse večjem številu (samo)zaposlenih, njihovi gospodarski viri zmanjšujejo neglede na večjo kulturno produkcijo. Visoka konkurenčnost znotraj kulturnega področja in zmanjševanje javnih in zasebnih (tržnih) sredstev za kulturno produkcijo sili kulturne delavce da "delajo več za manj", kar jih je mogoče opisati kot prototip

kreativne prekarizacije. Podobne elemente kreativne prekarizacije bi bilo mogoče z razširitvijo analize opaziti tudi na drugih področjih kreativne produkcije, ki poleg poklicev v kulturni produkciji vključuje tudi poklice v "kreativnih storitvah" kot so oglaševanje, trženje, arhitektura, oblikovanje programske opreme, digitalnih vsebin in druga področja.

Zaključki

Analiza statističnih podatkov o zaposlenosti in plačah v kulturni produkciji Slovenije je pokazala različna nihanja in spremembe v socialnem in zaposlitvenem statusu posameznih skupin kreativnih delavcev. Prisotnost določenih trendov prekarizacije znotraj kreativnega sektorja lahko pomeni, da se stopnja delovne in posledično tudi življenjske avtonomije kreativnih delavcev ne povečuje, temveč zmanjšuje. V nasprotju s pričakovanji kreativnih delavcev, ki so se odločili za vstop v obstoječe fleksibilno delovno razmerje zaradi možnosti povečane delovne in življenjske avtonomije, analiza pokaže, da se njihov položaj postopoma slabša. Nestabilnost in pritiski, ki se izhajajo iz fleksibilnega delovnega razmerja, v sedanjih okoliščinah kreativne delavce postavljajo bližje položaju "fiktivne avtonomije" kot pa "relativne avtonomije" (Ray, 2011, 175). Vsak delavec, ki je postavljen v položaj relativne avtonomije mu delovno okolje omogoča bolj ali manj kritičen pristop pri obravnavi nejasnosti ali drugih aktivnosti v odnosu do delodajalca in splošnih družbeno-ekonomskih sprememb v sistemu (ibid.). S povečanjem nestabilnosti in izvajanjem drugih oblik neformalnih pritiskov na kreativne delavce se njihova možnost kritične refleksije, upora, pridobitve večje relativne avtonomije v odnosu do delodajalcev dolgoročno zmanjšuje.

Uporabljena literatura:

Asociacija - Association of Arts and Culture NGOs and Freelancers (2014): Cultural index - The case of Slovenia. Ljubljana, Društvo Asociacija.

Cunningham, S., Higgs, P. (2009): Measuring creative employment: Implications for innovation policy. *Innovation: Management, Policy and Practice*, 11, 2, 190–200.

Cunningham, S. (2013): *Hidden Innovation: Policy, Industry and the Creative Sector*. St Lucia, Queensland, University of Queensland Press and Lexington Books, Rowman & Littlefield.

Florida, R. (2002): *The Rise of the Creative Class*. New York, Basic Books.

Gill, R., Pratt, A. (2008): In the social factory? Immaterial labour, precariousness, and cultural work. *Theory, Culture & Society*, 25, 7-8, 1-30.

Hearn, G. (2014): Creative occupations as knowledge practices: innovation and precarity in the creative economy. *Journal of Cultural Science*, 7, 1, 83-97.

Hesmondhalgh, D. (2002): *The Cultural Industries*. London, Sage.

Howkins, J. (2001): *The creative economy: how people make money from ideas*. Allen Lane, Penguin.

Kuster, B.; Tsianos, V. (2011): *Experiences Without Me, or, the Uncanny Grin of Precarity*. In: G. Raunig, G. Ray and U. Wuggenig (eds.): *Critique of Creativity: Precarity, Subjectivity and Resistance in the 'Creative Industries'*. London, MayFlyBooks.

Minichbauer, R. (2005): *Pure policy: EU cultural support in the next 10 years*. In: M. Lind and R. Minichbauer (eds.): *European Cultural Policies 2015*. Vienna, eiccp.

Raunig, G., and Wuggenig, U. (2007): *Kritik der Kreativität*. Vienna, Turia + Kant.

Ray, G. (2011): *Culture Industry and the Administration of Terror*. . In: G. Raunig, G. Ray and U. Wuggenig (eds.): *Critique of Creativity: Precarity, Subjectivity and Resistance in the 'Creative Industries'*. London, MayFlyBooks.

United Nations (2010): *Creative economy report 2010 – A feasible development option*. Geneva, United Nations.

von Osten, M. (2007): *Unpredictable outcomes/unpredictable outcasts: A reflection after some years of debates on creativity and creative industries*. In: G. Lovink & N. Rossiter (Eds.): *MyCreativity reader: A critique of creative industries* (pp. 49-58). Amsterdam, Institute of Network Cultures.

V. Okolje in migracije. Kam z okoljskimi begunci?

V besedilu obravnavam vprašanje okoljskih sprememb in posledično spremenjenih vzorcev mobilnosti oziroma migracij ljudi zaradi okoljskih dejavnikov. Poudarek je na trasiranju ključnih diskusij o okoljskih beguncih/okoljskih migrantih v znanstveni produkciji; te zaznamuje dvotirna razprava v akademskem področju, razlike med zagovorniki in kritiki hipoteze o okoljskih beguncih/okoljskih migrantih pa izvirajo iz disciplinarnega domicila analitikov. Predvsem začetki diskusije so potekali v okviru polarizirane relacije med okoljsko in migracijsko analizo oziroma »katastrofičnimi in skeptičnimi scenariji«. Kljub nespornosti izhodišča, da okoljske spremembe (so)vplivajo na migracije, pa se kaže v izhodišču odredi poenostavljenim razlagam vzročnosti in tudi okoljske migracije umestiti v kontekst kompleksnosti in večdimenzionalnosti migracijskih procesov.

- Uvodno vprašanje: Ali narava „izumlja“ ekološke pregnance?

Okoljska tveganja, ki so v globalni družbi tveganja nedvomno ena bolj prezentnih, spadajo po Becku med proizvedene negotovosti (2009), odgovori nanje pa so ujeti v spiralo političnih, ekonomskih in razvojnih disparitet v razmerju sever–jug, ter mogočno mašinerijo vladnih in medvladnih institucij, ki definirajo birokratske okvire globalne mobilnosti. Za okoljske migrante se zdi, da so se znašli v sporu med »naravnim svetom« (fizičnim okoljem), ki je migracije v vsej človeški zgodovini bistveno soustvarjal, in »družbenim svetom« (predvsem kot normativno politično skupnostjo), saj nam jo je, kot kaže, narava zagodla in ob številnih beguncih, prosilcih za azil, ekonomskih migrantih in tako naprej izumila še »okoljske begunce«. Ti vnašajo nov »nemir« med snovalce migracijskih in azilnih politik, ki ob splošno nenaklonjenem javnem mnenju predvsem še nadalje uspešno marginalizirajo vprašanja ekoloških pregnancev.

- Trasiranje diskusije

Znanstvena diskusija je od samih začetkov ujeta v polarizirano relacijo med okoljskimi in migracijskimi analitiki ter polna disciplinarnih nestrinjanj. Ta se pričnejo že pri terminoloških poimenovanjih - ekološki begunci, ekološki migranti, ekološko razseljene osebe ali nekaj povsem drugega?

Pojem okoljski begunec se je v znanstveni diskusiji pojavil z odmevno študijo Essama El-Hinnawija *Environmental refugees* (1985, Program Združenih narodov za okolje) in tako rekoč kategorično zaznamoval in v veliki meri tudi utiril diskusijo naslednjih nekaj desetletij. Debata se odvija na relaciji med *katastrofičnimi scenariji* (Jacobson, 1988 napove 10 mio okoljskih beguncev, nato Myers številko poveča na potencialnih 25 mio) in *skeptičnimi scenariji* (Black 2001 v enem od ključnih tekstov *Environmental refugees: myth or reality* zavrne hipotezo o okoljskih beguncih; meni, da ne obstaja okoljski begunec kot tak, temveč da begunstvo povzroči kombinacija političnih, ekonomskih in drugih dejavnikov). Black argumentira:

V zgodovini so ljudje zapuščali prostore z neugodnimi ali vse slabšimi razmerami bodisi zaradi pomanjkanja dežja, visoke brezposelnosti, političnih nemirov bodisi zaradi kombinacij teh ali drugih škodljivih dejavnikov. Pa vendar je brez trdne definicije, kdo sploh je »okoljski begunec«, težko trditi, da njihovo število narašča; v multidimenzionalnem svetu, v katerem se ljudje za migracije (ali proti njim) odločajo na podlagi širokega spektra dejavnikov, se adekvatna definicija ne zdi prav verjetna (Black, 2001: 14).

- Kritika prihaja s terena

Teza, da so ekološki dejavniki neposredni vzroki prisilnih migracij doživi kritiko s strani terenskih raziskovalcev. Ti menijo, da so ključne adaptacijske strategije. Izpostavljajo množstvo in kompleksnost vzrokov za migracije, pri čemer okoljskih ni mogoče izvzeti – politični konflikti, etnične delitve, človeško proizvedene katastrofe, katastrofalne vladne politike (dostop do hrane in posledično lakota), zgrešeni veliki razvojni projekti (npr. gradnja jezov) itd. (primeri Severne Koreje in Bangladeša).

Jónsson v analizi *The environmental factor in migration dynamics – a review of African case studies* utemeljuje hipotezo, da je za razumevanje odnosa *okoljske spremembe–migracije* nujno upoštevati procese adaptacije in nemigracijske strategije (2010). Skupnosti namreč ne reagirajo kot homogene skupine (kdo migrira – odvisnost od strukturnih dejavnikov, spol, družinske strukture, starost, viri za migracije).

- Tiranija definicij

Ekološki begunci/ekološki migranti/ekološki pregnanci so zagotovo ujeti med »tiranijo« oziroma celo praznino definicij na eni ter »realnostjo« potencialno izginjajočih držav na drugi strani. Jasna je pravna razprtost; begunska konvencija iz leta 1951 pojma okoljski begunec ne pozna, s čimer je v temelju »ne-obstoječ«. Nekateri globalni akterji zato skušajo okoljske begunce opredeliti skozi druge dokumente. Vendar pa sentiment anti-begunstva paralizirajo spremembe na globalni ravni oziroma v mednarodni skupnosti.

Razseljeni okoljski migranti se bodo tudi kot »osebe brez države« znašli na globalni agendi; zagotovo vsaj v trenutku, ko naj bi po napovedih okoljskih strokovnjakov izginila katera od otoških držav. Takrat bo terminološki problem zadnja stvar, s katero se bo ukvarjala ta ali ona akademska perspektiva. Zdi se, da edino take radikalno spremenjene okoliščine lahko ponudijo potencial za vstop pojma okoljski begunec v nabor konvencionalnih definicij begunca.

Zelo verjetno je, da bodo ekološki pregnanci nekega dne preprosto prišli. Ne bo pomembno, ali zaradi globalnih podnebnih sprememb ali zaradi lokalnih mikroekoloških sprememb. Ekološke razmere se globalno in lokalno hitro in radikalno spreminjajo in, če se vrnemo k Becku, tovrstne »proizvedene negotovosti« nimajo roka zastaranja. Okoljski begunci, četudi pravno nekako neizdelana kategorija, so realni in so med nami. Pravzaprav že dolgo ni več pomembno, ali je kakšen del celine na spremembo pripravljen ali ne. Domnevamo pa lahko, da bodo odzivi globalnega severa enaki tistim z dobro znanega repertoarja populističnih intervencij na t. i. »migracijske krize«.

Literatura:

BECK, ULRICH (2009): *World at Risk*. Cambridge: Polity Press.

BLACK, RICHARD (2001): *Environmental refugees: myth or reality*. Working paper no. 34. Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees.

ELHINNAWI, ESSAM (1985): *Environmental Refugees*. Nairobi: United Nations Environmental Programme.

JACOBSON, JODI (1988): *Environmental refugees: a yardstick of habitability*. World watch Paper, No. 86. Washington, DC: World Watch Institute.

JÓNSSON, GUNVOR (2010): *The environmental factor in migration dynamics – a review of African case studies*. Working papers, Paper no 21. Oxford: International Migration Institute, University of Oxford.

MYERS, NORMAN IN JENNIFER KENT (1995): *Environmental Exodus: An Emerged Crisis in the Global Arena*. Washington DC: Climate Institute.

MYERS, NORMAN (1997): *Environmental Refugees*. *Population and Development* 19(2): 167–182.

MORRISSEY, JAMES (2012): *Rethinking the »debate on environmental refugees«: from »maximilist and minimalist« to »proponents and critics«*. *Journal of Political Ecology* 19: 36–49.

UNHCR. *Konvencija o statusu begunca, 1951*. Dostopno na: <http://www.unhcr-centraleurope.org/si/pdf/viri/konvencije/besedilokonvencijeobeguncihinnjenega-protokola.html> (20. september 2015).

UNHCR (2015): *Global Trends. Forced Displacement in 2014*. Geneva: UNHCR.

ZETTER, ROGER (2010): *Protecting people displaced by climate change: some conceptual challenges*. V *Climate Change and Displacement. Multidisciplinary Perspectives*, J. McAdam (ur.), 131–150. Oxford and Portland: Hart Publishing.

VI. Ključni elementi delovne, t.j. operativne definicije trajnostnega razvoja: analitična, normativna in strateška raven trajnostnega razvoja

1. Analitična raven

Na izhodiščni analitični ravni ugotavljamo in empirično merimo okoljske posledice produkcije in reprodukcije sodobnih družb. V temelju gre tu za kar najbolj objektivno selekcijo trajnostnih in netrajnostnih ravnanj. Pri tem je ključna ocena nosilne sposobnosti okolja, in realno predvidevanje morebitnih, tehnoloških inovacij, ki lahko vplivajo na trajnostno rabo naravnih virov. Na prvi pogled se zdi, da je analitična raven predvsem naravoslovno tehnično področje in da je načeloma zato rezultat teh analiz odvisen predvsem od sposobnosti izvajati kar najbolj natančne empirične meritve okoljskih učinkov posameznih ravnanj. Analitična faza je torej posvečena predvsem tehnični presoji vplivov »obratovanja« tehnološko in potrošniško intenzivnih modernih družb na okolje. Pridobljene informacije naj bi nas jasno usmerjale k pravočasnim omejitvam ali pa celo ukinitvi posledic, ki vodijo v preseganje nosilnih sposobnosti. Zaradi kompleksnosti in prepletenosti okoljskih vplivov in posledic je seveda tudi ta jasno postavljena naloga precej zahtevna. Zaradi tega informacije, ki jih ponujajo ekspertni sistemi velikokrat niso dovolj transparentne in tudi ne vedno konsistentne ter mobilizacijske. Tudi strokovno vrednotenje posledic je pluralno, kar pomeni, da velikokrat tudi strokovne presoje enega in istega učinka niso soglasne. Tu se seveda spuščamo na področje, ki presega sociološke razsežnosti trajnostnega razvoja, kvečjemu bi se s temi vprašanji lahko ukvarjala t.im. sociologija znanosti. Za socialno ekološko obravnavo trajnostnega razvoja pa je pomemben stranski učinek teh nesoglasij, t.j. padajoča kredibilnost strokovnih presoj. Pri tem se ne spuščamo v presojo upravičenosti padanja zaupanja v znanost in stroko, temveč upoštevamo zgolj to, da ima ta proces učinke, ki vplivajo tudi na sposobnost uveljavljanja načel trajnostnega razvoja. Analitska raven naj bi torej prispeval kar najbolj kredibilne informacij o doseganju ali preseganju nosilnih sposobnosti. Če naj bi pravočasno in postopno ukrepali, so nujne tudi ekstrapolacije trendov, t.j. ugotavljanje kdaj naj bi ob določenih pogojih dosegli kritično fazo, t.j. preobremenitev okolja. Tudi na tej analitski ravni je torej že treba upoštevati družbeno demografske trende, ki v precejšni meri vplivajo na intenzivnost vplivov na okolje. Bistvena informacija analitske ravni pa je nedvomno prav časovna razsežnost, t.j. presoja, koliko časa imamo ob določenih pogojih še na voljo za preprečevanje nepovratnih okoljskih škod. Ko v presojo vključimo tudi informacije o verjetnih spremembah družbenih trendov pa smo že na normativni ravni trajnostnega razvoja.

2. Normativna raven

Najbolj preprosto bi normativno raven opredelili kot presojo razlik med analitičnimi ugotovitvami o realnih posledicah rabe naravnih virov ter in načini družbenega odzivanja na te ugotovitve. Ker se tudi domnevno racionalne (post)moderne družbe velikokrat ne odzivajo racionalno in reflektivno, lahko teoretično predvidimo širok razpon odzivov, ki sega od ravnodušnosti do precejšnega dviga motivacije in tudi dejanskega spreminjanja netrajnostnega ravnanja v trajnostno. Čeprav si tudi na normativni ravni lahko pomagamo z analitičnimi metodami pa je vpletenih že toliko raznovrstnih dejavnikov, da ne moremo pričakovati natančnih determinističnih napovedi. Lahko pa ugotavljamo konkretne povezave med stopnjo ekonomskega razvoja, družbeno neenakostjo in pripravljenostjo na okoljsko motivirane spremembe. Za oceno trajnostnega ravnanja so uporabne informacije o tem katere družbene skupine sploh zaznavajo analitične ugotovitve in katere so se pripravljene in sposobne na te ugotovitve tudi aktivno odzivati. Verjetno ni treba poudarjati, kako velike razlike lahko glede tega pričakujemo na globalni ravni. Še nikoli doslej družbene razlike niso bile tako velike in še nikoli doslej se družbe med seboj niso tako razlikovale v stopnji rabe naravnih virov in obremenjevanja okolja. Zaradi tega je visoka diferenciranost odzivov normalna in pričakovana. To pa seveda predstavlja zelo pomembno okoliščino pri prizadevanjih za trajnostni razvoj. Razlike so zelo velike tudi znotraj relativno homogenih družb. Tudi v takšnih okoljih ugotavljamo velik razpon od indiferentnosti do velike akcijske zavzetosti. Pri tem je pomembno prav dejstvo, da so razlike lahko v precejšni meri neodvisne od stopnje okoljskih obremenitev. To dejstvo najbolj neposredno potrjuje tezo, da norme, t.j. vrednote, ki vplivajo na ravnanje, niso v neposredni zvezi z netrajnostnimi praksami. Očitno na vedenje vpliva širok spekter interesnih, ekonomskih kulturnih, psiholoških, lahko pa tudi naključnih dejavnikov. Model, ki bi poenostavljeno upošteval zvezo med stopnjo okoljskih preobremenitev in pripravljenostjo na spremembo delovanja, bi bil torej močno redukcionističen. Prav to pa se dogaja, kadar upoštevamo zgolj analitsko raven, t.j. kadar domnevamo, da bo zgolj objava strokovnih ugotovitev o prekomerni obremenitvi okolja vplivala na spremembo ravnanja. Za uvajanje trajnostnih načel v družbeno prakso je zelo pomembna ocena, zakaj in kako nastaja večja ali manjša razlika med analitskimi ugotovitvami in normativnim odzivanjem na te ugotovitve. Če ne upoštevamo bistvenih kontekstualnih vplivov, lahko z oceno povsem zgrešimo in se zelo oddaljimo od načel trajnostnega razvoja. Ena bistvenih značilnosti tega koncepta je torej »kalibriranje«, t.j. presoja (ne)okoljskih ravnanj glede na konkretne družbene, ekonomske in kulturne značilnosti. Relativizacija »enakih dejanj«, ki je vrednotno povsem upravičena, je metodološko seveda precej zahtevna. Zaradi tega normativnih presoj (ne)trajnostnega ravnanja velikokrat ne moremo standardizirati, kar povzroča težave pri primerjavah in orientacijah. Še zlasti to velja za izolirane presoje posamičnih okoljsko spornih dejanj. Na agregatni statistični ravni je presoja lažja, čeprav se tudi tu ne moremo izogniti relativizaciji.

3. Strateška raven

Razlike med analitično in normativno ravniyo precej otežujejo oz. praktično onemogočajo enotno strategijo za doseganje trajnostnega razvoja. Upravljanje, regulacija, spodbujanje, izvajanje različnih politik, skratka strateško delovanje za doseganje trajnostnih ciljev, mora biti prilagojeno zelo raznovrstnim pogojem na vseh nivojih od lokalnega do globalnega. Izoblikovanje in legitimizacija politik trajnostnega razvoja je zato zahtevna strokovna naloga, ki močno obremenjuje, upravljalске zmožnosti. Ne da bi komu delali preveliko krivico, lahko rečemo, da večinoma tudi presega upravljalško znanje, zmožnosti in motivacijo. To je eden poglavitnih razlogov za zatekanje v pavšalne obrazce in nezmožnost preseganja zgolj všečne oz. modne deklarativni ravni uvodničarskega izrekanja za trajnostni razvoj. Strateška raven trajnostnega razvoja lahko da kvalitetne rezultate le na osnovi dobro izvedenih predhodnih faz, tj. analitske in normativne presoje situacije. Ključni podatek za sestavo uspešne strategije je prav gotovo ocena, kolikšna je razlika med analitičnimi ugotovitvami in vrednotenjem teh ugotovitev pri različnih družbenih skupinah. Nič manj pomembno ni tudi ugotoviti razloge za razlike v vrednotenju okoljsko problematičnih praks. Šele s temi informacijami dobimo dovolj jasno sliko za pripravo operativne strategije trajnostnega razvoja.

Opisana zasnova trodelne strukturire trajnostnega razvoja jasno pokaže kompleksnost in radikalnost tega koncepta. Jasno je tudi, da so to zgolj osnovni orisi in da mora biti operativni program uresničevanja trajnostnega razvoja še precej bolj dodelan. Vendar se zdi smiselno, da tudi operativni program vzdržuje predstavljeno trodelno strukturo, ki omogoča kontinuirano integracijo različnih vrst informacij. Pristop, ki spodbuja izmenjavo informacij med analitsko normativno in strateško ravniyo, je obenem dovolj pregleden in dovolj fleksibilen, da bi lahko prispeval k vzpostavitvi dinamičnega ravnotežja med okoljskimi, socialnimi in ekonomskimi komponentami trajnostnega razvoja. Tak pristop bi prispeval, k temu, da bi končno prišlo do vsebinskega interdisciplinarnega sodelovanja med številnimi vpletenimi naravoslovnimi, tehničnimi in družboslovnimi strokami. Omogočil pa bi tudi, da bi v konkretnih »trajnostno« naravnanih ukrepih upoštevali lokalne posebnosti.

Bistvena kvaliteta takšnega pristopa pa je še zlasti vgrajena povratna zanka med analitskimi spoznanji in legitimizacijskimi pogoji in na tej osnovi zgrajeni strategiji dolgoročnega delovanja ključnih akterjev na različnih ravneh družbenega delovanja. Prav zaradi legitimizacijskega pogoja je nujno treba splošna trajnostna načela prilagajati konkretnim npr. slovenskim družbenim pogojem. Šele ko bomo sposobni vzpostaviti takšen lokaliziran pristop, bomo sposobni doseči operacionalno raven, šele tedaj bomo lahko prešli v aktivno fazo izvajanja trajnostnega razvoja. Pravzaprav je to tudi skica za preseganje temeljnih slabosti upravljanja modernih družb, ki je privedla tudi do tega, da se vsak posamezni resor loteva lastne trajnostne strategije. Ta slepota posebne vrste, ki je močno prisotna v našem političnem in upravnem sistemu, je dokaz, da trajnostni razvoj v naših najvišjih družbenih institucijah še

ni dojet v svoji dramatičnih in radikalnih razsežnostih. Morda pa je to zgolj prepričljiv dokaz, da trajnostni razvoj sploh ni temeljna prioriteta institucij odgovornih za okolju prijazen razvoj Slovenije?

Literatura

Beck, Ulrich (1992) *Risk Society – Towards a New Modernity*, Sage, London.

Becker, Egon., Jahn E., Stiess I., Wehling P. 1997. *Sustainability: A Cross-Disciplinary Concept for Social Transformation*. Paris: UNESCO.

Becker, Egon., Thomas, Jahn. 1998. *Growth or development?*. In: Roger, Keil., David, Bell., Peter, Penz., Leesa, Fawcett. eds: *Political ecology. Global and local*. New York, London: Routledge.

Berger, P. L. and T. Luckmann (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Garden City, NY: Anchor Books.

Donella, H., Meadows. Dennis, L., Meadows. Jorgen, Randers. William, W. Behrens. 1972 . *Limits to Growth III*. New York: Universe Books.

Fukuyama, Francis. 1992. *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.

Giddens, Anthony. 1990. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press,.

Habermas, Juergen (1987/91) *The Theory of Communicative Action (I & II)*, Polity Press and Bacon Press, Cambridge / Oxford

Inglehart, Ronald. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton & New York: Princeton University Press.

Kos, Drago. 2004. *Tri ravni trajnostnega razvoja*. In: Mlinar, Zdravko.(ed.). *Demokratizacija, profesionalizacija in odpiranje v svet. Teorija in praksa*, vol. 41, no. 1-2, p. 332-339, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Latour, Bruno (1993): *We Have Never Been Modern*. Cambridge: Harvard University Press.

Lyotard, Jean-Francois. 1979. *La Condition postmoderne*, Paris: Les Édition de Minuits, Collection »Critique«.

Redclift, Michael. 1998. *Sustainable Development - Exploring Contradictions*. London, New York: Routledge.

Wallerstein, Immanuel (1999): *Utopistike: Dediščina sociologije*. Ljubljana: Založba *cf..